

Mohammed Algaim
Uniwersytet Warszawski

Rola szyitów w powstaniu z 1920 roku w Iraku

Abstrakt

Ponad 60 proc. społeczeństwa irackiego stanowią szyici, którzy na Bliskim Wschodzie są mniejszością – większość stanowią sunnici. Mimo takich proporcji szyici przez lata byli w Iraku marginalizowani pod względem politycznym, do czego przyczyniła się również faworyzująca sunnitów brytyjska kolonizacja. Artykuł odsłoni rolę szyitów w dziejach powstania z 1920 roku, które miało duży wpływ na utworzenie niepodległego państwa irackiego dwanaście lat później. Analizie poddane zostaną wypowiedzi oraz działania najważniejszych szyickich uczonych – *alimów* i *marāḡi*¹. Uwypuklone zostanie znaczenie czynnika religijnego oraz plemiennego w walce z brytyjskim okupantem.

Słowa kluczowe: Irak, islam, szyici, powstanie

Abstract

Shia constitute more than 60% of Iraqi society, but a minority compared to the majority of Sunni Muslims in the Middle East. Despite being majority in Iraq, they have been politically marginalised for a long period of time, and the British colonialism in the beginning of the 20th century contributed more to this marginalisation due to the British preference of Sunni Muslims. The article will expose the Shia role in the 1920 uprising, which had a great influence on the establishment of independent state of Iraq twelve years later. The activities and statements of the most significant Shia scholars (*marāḡi*) will be analysed. The significance of the tribalism as well as religious factors in the fight against British occupant will be highlighted.

Keywords: Iraq, Shia, Islam, revolution

Na początku XX wieku Irakijczycy nie stanowili jednego ludu bądź zbiorowości politycznej. Nie chodzi tu jedynie o istnienie w tamtym okresie w Iraku wielu wspólnot etnicznych i religijnych, takich jak Arabowie, Kurdowie, Turkmeni, Persowie, Asyryjczycy, Żydzi, jazydzi czy sabejczycy¹, obecnych w różnych regionach kraju. Różnorodność była

¹ H. Batatu, *Al-ʿIrāq. At-Ṭabaqāt al-iḡtimāʿiyya wa-āl-ḥarakāt at-ṭawriyya min al-ʿabd al-ʿutmāni ḥattā qiyām al-ḡumhūriyya* (Irak. Klasy społeczne i ruchy rewolucyjne od epoki osmańskiej po ustanowienie republiki; tytuł oryginalny: *The Old Social Clas-*

widoczna także na poziomie opinii i przekonań żywionych przez liczne, nakładające się na siebie zbiorowości społeczne. Charakterystyczne cechy społeczeństwa Iraku kształtowały się w czasach Imperium Osmańskiego. Z kolei Osmanowie przyswoili sobie wcześniejszą spuściznę kalifatu abbasydzkiego (750–1258), który upadł po zdobyciu Bagdadu przez Mongołów. Po tym, jak Osmanowie zapanowali nad znaczną częścią świata muzułmańskiego, podzielili obszar dzisiejszego Iraku na trzy prowincje (*wilāyāt*): Basry (Al-Bašra) i Bagdadu (Baġdād), a później również Mosulu (Al-Mawšil²).

Pierwsza wojna światowa była dla państwa Osmanów preludium do ostatecznej klęski – zwłaszcza okres po 1916 roku, kiedy osłabieniu uległo przywództwo wojskowe państwa³. Potężnym wrogiem okazało się pierwsze pod względem potęgi mocarstwo kolonialne – Wielka Brytania. W 1918 roku Brytyjczycy zajęli Mezopotamię, czyli przyszyły Irak⁴. Wydarzenie to oznaczało początek ważnej dla współczesnej historii Iraku epoki panowania kolonialnego.

Ludność prowincji mezopotamskich niemal natychmiast zorganizowała ruch oporu, co znalazło najdonioślejszy wyraz w powstaniu z 1920 roku. Ogarnęło ono wszystkie grupy etniczne i religijne społeczeństwa irackiego. Szyici przyłączali się gremialnie do sunnitów⁵; plemiona zamieszkujące ziemie od Eufratu po Bagdad na północy dołączyły do wysiłków mieszkańców Bagdadu; zorganizowano bezprecedensowe wspólne uroczystości szyicko-sunnickie. Z pozorów były one religijne, lecz w rzeczywistości miały charakter polityczny, jako że we wszystkich me-

ses and the Revolutionary Movements of Iraq [Stare klasy społeczne i ruchy rewolucyjne w Iraku]), t. 1, tłum. 'A. ar-Razzāz, Kuwejt 2003, s. 31.

² P. Sluglett, *Britain in Iraq*, New York 2007, s. 1.

³ A. ăl-Wardī, *Lamahāt iġtimā' iyya min tāriḥ Al-'Irāq al-ḥadīṯ* (Historia współczesna Iraku z perspektywy społecznej), t. 4, Bejrut 2007, s. 51.

⁴ A. Dāyfis (E. Davis), *Mudakkirāt dawla* (Pamiętniki państwowe; tytuł oryginalny: *Memories of State*), tłum. H. 'Abd al-Hādī, Bejrut 2008, s. 69.

⁵ Termin *ahl as-sunna wa-al-ġamā'a*, „ludzie (tj. zwolennicy) tradycji i większości” – tak nazywano wszystkich muzułmanów, którzy akceptowali istniejący system polityczny. Innymi słowy lojalistów. Termin tradycja (*sunna*) oznacza tu obowiązujący system władzy, nie zaś tradycję Proroka Muhammada, którą uznają wszyscy muzułmanie. Z określenia *ahl as-sunna wa-al-ġamā'a* wyrosła nazwa „sunnizm” na określenie ludzi trzymających się tradycji (*sunny*), tworzących muzułmańską większość. Wszyscy inni, którzy nie akceptują utrwalonego systemu politycznego, nie są sunnitami. Nie wszystkim bowiem podobały się istniejące układy polityczne. Do takich opozycyjnych ruchów należeli szyici, zwolennicy innego systemu władzy, a mianowicie władzy skupionej wokół rodu Proroka. Por. J. Danecki, *Podstawowe wiadomości o islamie*, Warszawa 2011, s. 259.

czetach uczęszczanych osobno przez szyitów i sunnitów, a także naprzemiennie, odbywały się uroczystości z okazji *mawlidu*⁶. Odbywały się też uroczystości sunnickie, po których następowały posiedzenia szyickie; ceremonie obfitowały w przemowy i recytacje wierszy politycznych, wyrażających Brytyjczykom i straszących ich przegraną⁷.

Najważniejsze czynniki, które doprowadziły do powstania

Istotne jest zrozumienie złożonych przyczyn wybuchu powstania w 1920 roku. Wszystkie, choć w różnym stopniu, przyczyniły się do „wrzenia” irackiej ulicy:

Struktura plemienna: Życie toczyło się wedle innego wzoru od modelu, który przynieśli Brytyjczycy i który twardo próbowali narzucić miejscowej ludności. Za rządów tureckich panował trybalizm, który pozostawiał ludziom, o ile regularnie płacili podatki, dość dużą swobodę. Doprowadziło to kraj do ruiny. Powtarzały się najazdy i walki plemienne, gdyż ludność hołdowała wartościom typowym dla nomadów. Gdy między dwiema osobami pojawiał się jakiś konflikt, udawały się do *muhtāra* (wójta) lub *alima* (uczonego, znawcy prawa i teologii), by rozsądził spór między nimi. Uciekanie się do władzy państwowej uważano za oznakę słabości, za odwagę poczytywano sprawiedliwość wymierzoną własnymi rękoma. Do tego dochodziło upowszechnienie przez urzędników osmańskich łapówkarstwa, protekcji oraz przymykania oka na brak egzekucji praw⁸.

Kiedy kraj został podbity przez Brytyjczyków, ludzie byli zaskoczeni ustrojem, który im nie pobrażał; odczuwali jego surowość w egzekwowaniu praw. Miejsce łapówek i protekcji zajęły grubiaństwo oraz lekceważenie uczuć i pozycji społecznej przedstawicieli miejscowej ludności. Brytyjczycy bowiem – przykładowo – upokarzali nawet muzułmańskich uczonych w sposób niespotykany w okresie panowania Turków. Bili każdego, kto sprzeciwiał się ustanowionemu przez nich porządkowi. Oznacza to, iż brytyjski podbój przyniósł obalenie dotychczasowego ustroju społecznego, który opierał się na szacunku wobec osób o dobrym pochodzeniu i pozycji społecznej. Brytyjczycy promowali ludzi z niższych warstw społecznych lub spoza ludności miejscowej – np. często powierzali Hindusom i Ormianom urzędy publiczne, co wzburzało

⁶ Święto urodzin proroka Muḥammada.

⁷ H. Batatu, *op. cit.*, s. 41–42.

⁸ ‘A. ʿāl-Wardī, *Lamaḥāt iḡtimāʿiyya min...*, t. 5, Bejrut 2007, s. 21.

miejscowe elity. Z potępieniem tych ostatnich spotkało się również sformowanie policji z nieregularnych grup arabskich i niearabskich oraz odzianie tych nowych jednostek na modłę brytyjską w krótkie spodnie (wbrew muzułmańskiemu poczuciu przyzwoitości i stosowności⁹).

Czynnik patriotyczny: Powstanie z 1920 roku nie objęło przedstawicieli wyłącznie jednego wyznania, bowiem różne odłamy religijne łączył jeden cel – pozbycie się Brytyjczyków.

Poszkodowana burżuazja: Urzędnicy i oficerowie, sprawujący funkcje w epoce panowania Osmanów, stracili swoje stanowiska. Odgrywali oni ważną rolę w krzewieniu ducha nacjonalizmu, zwłaszcza jako bywalcy kawiarni, w których szerzyli propagandę wrogą władzom okupacyjnym, wieszcząc bliski powrót Turków. Stanowili istotne zarzewie niezadowolenia, bowiem – dzięki lekturze irackich i międzynarodowych gazet, jak i innych źródeł – orientowali się w polityce międzynarodowej. Znali także szerszy kontekst społeczny i polityczny, co przynosiło im uznanie prostych ludzi. Mimo że ich wiedza z dzisiejszego punktu widzenia była powierzchowna, to i tak imponowała na tle powszechnego wówczas wśród mas analfabetyzmu i zacofania.

Czynnik religijny: Do 1920 roku *alimowie* nie wydali opinii prawnej wspierającej walkę z Brytyjczykami. Jednak podczas powstania z 1920 roku ogłosili *fatwę* popierającą ją i uznającą ją za *dżihad*. Poza wsparciem słownym, służyli swoimi środkami finansowymi, a kilku z nich wzięło nawet bezpośredni udział w powstaniu, zagrzewając do *dżihadu* na froncie. Jednak nie na wszystkie wydarzenia *alimowie* wpływali w równym stopniu, czego przykładem jest powstanie nadżafskie w latach 1918–1919, które rozpoczęło się decyzją podjętą 9 marca 1918 roku przez Ligę Odrodzenia Muzułmańskiego (*Ġam‘iyyat an-Nabġa ăl-Islămiyya*)¹⁰. Insurekcja ta była pierwszym zrywem przeciwko okupacji brytyjskiej. Doszło do niej w czasie, kiedy wojna brytyjsko-turecka wciąż się toczyła, z czego wynikała rozbieżność stanowisk co do zasadności wywoływania powstania. Jeśli chodzi o *alimów*, na których czele stał Muġammad Kăzim al-Yazdġ, to nie uczestniczyli oni w dyskusji nad tą sprawą, zachowując neutralność aż do końca powstania i wkroczenia sił brytyjskich do An-Nadżafu.

⁹ *Ibidem*, s. 22.

¹⁰ ‘A. Allăh an-Nafisġ, *Dawr aš-šġ‘a fġ tătawwur al-‘Irăġ as-siyăsi* (Rola szyitów w rozwoju politycznym Iraku), Bejrut 1986, s. 56–57. Liga Odrodzenia Muzułmańskiego to pierwsze tajne ugrupowanie muzułmańskie w Iraku, założone w 1917 roku przez Muġammada Ġawăda al-Ġază‘irięgo. Walczyło ono z okupacją brytyjską w Iraku i doprowadziło do powstania w An-Nadżafie.

Wnioskować więc można, że pojęcie nieposłuszeństwa u szyitów na początku XX wieku krystalizowało się przede wszystkim w opozycji do władzy niemuzułmańskiej, a w stosunku do władzy cudzoziemskiej dopiero w dalszej kolejności. Wynikało to z czysto religijnego punktu widzenia. *Alimowie* akceptowali bowiem dotychczasową władzę Osmanów, choć w różnym stopniu. Ich akceptacja była jednym z powodów trwania tej władzy przez kilka wieków, mimo że Turcy nie byli Arabami. Utrzymywanie jedności muzulmańskiej odgrywało w oczach *alimów* pierwszorzędą rolę.

Marāḡi‘ a powstanie

Szyიცcy uczeni, *marāḡi‘*¹¹, uznawani są za jeden z elementów ówczesnego, skomplikowanego układu sił w Iraku. Odegrali oni wielką rolę w powstaniu z 1920 roku, co odzwierciedla ich otwarcie się na ówczesne realia społeczne, jak również zmiany na arenie politycznej. Przy czym owo otwarcie różniło się skalą zależnie od danego *marḡi‘a*, poczynając od *sayyida* Kāzima al-Yazdīego, poprzez *sayyida* Muḥammada Taqīego aṣ-Šīrāzīego, a kończąc na *ṣayḡu* Šariacie Al-Iṣfahānīm¹².

Jeśli zaś mowa o państwie osmańskim, to liczyło ono na muzulmańskie uczucia religijne Arabów, czego przejawem był nadesłany z Basry, 9 listopada 1914 roku, telegram do *alimów* w świętych przybytkach szyizmu, informujący ich, że siły brytyjskie znajdują się nieopodal Basry. *Marāḡi‘* odpowiedzieli natychmiast i wydali opinię prawną, uznającą za konieczne podjęcie dżihadu w obronie ziem islamu przed niewiernymi. W An-Nadżafie natomiast *sayyid* Muḥammad Sa‘īd al-Ḥabbūbī wydał orzeczenie o dżihadzie i odegrał pierwszorzędą rolę w jego rozpropagowaniu¹³. Również *sayyid* Kāzim al-Yazdī wydał opinię prawną, mówiącą o obowiązku podjęcia dżihadu i posłał swego syna, *sayyida* Muḥammada, by – w jego zastępstwie – wzywał plemiona do powstania i pobudzał ludzi do obrony ziem islamu¹⁴.

¹¹ *Marḡi‘iyya* u szyitów to przywództwo religijne, a *marḡi‘* (l. mn. *marāḡi‘*) to ktoś, kto osiągnął pozycję *muḡtabida* – muzulmańskiego uczonego w zakresie prawa i teologii islamu mającego prawo do podejmowania samodzielnej inicjatywy prawodawczej. Jest to najwyższa pozycja, jaką może osiągnąć *alim* – muzulmański uczony, pozwala mu ona na określanie osądów szariatu i ich wyjaśnianie w oparciu o Koran i sunnę. S. Ibn Našir al-Ġāmidī, *Al-Marḡi‘iyya fi āl-maḡhūm wa-āl-ma‘ālāt* (Al-Marḡi‘iyya: pojęcie i [jego] konsekwencje), Bejrut 2015, s. 17.

¹² R. al-Ḥayyūn, *Mi‘at ‘āmm al-Islām as-siyāsī bi-Āl-‘Irāq: aṣ-šī‘a* (Sto lat politycznego islamu w Iraku: szyici), Dubaj 2012, s. 60–61.

¹³ *Ibidem*, s. 59.

¹⁴ *Ibidem*, s. 62.

Wojna brytyjsko-turecka nie trwała długo, gdyż 11 marca 1917 roku siły generała Stanleya Maude'a zajęły Bagdad. Po dwóch dniach Maude wydał skierowaną do Irakijczyków proklamację, w której oświadczył: „Nasze wojska nie wejdą do waszych miast, ni ziem jako zwycięzcy i wrogowie, lecz jako wyzwolicieli¹⁵”. Z kolei wódz naczelny wojsk brytyjskich w Iraku, sir William Marshall, zaprosił 11 listopada 1918 roku tych, którzy sądzili, że są przywódcami Iraku i wygłosił do nich przemówienie, które rozdał im także na piśmie. W owej mowie rozbudzał ich nadzieje i zwrócił uwagę szyitów na okazywaną im szczególną troskę i przywrócenie możliwości urządzania zorganizowanych odwiedzin szyickich sanktuariów. Widoczne było, że Wielka Brytania grała na uczuciach szyitów, starając się ich pozyskać. Brytyjski plan został jednak dość szybko odkryty i ludzie znecierpliwili się rządami Londynu, choć początkowo przyjęli je z entuzjazmem. Powstanie z 1920 roku nastąpiło zaledwie dwa lata po podboju.

Stanowiska najważniejszych *marāḡi'ów* odnośnie do powstania z 1920 roku

Muḥammad Kāzim al-Yazdī

Sayyid Muḥammad Kāzim al-Yazdī aṭ-Ṭabāṭabā'ī należał do tych *marāḡi'ów*, którzy przewodzili w An-Nadżafie ruchowi autokratów. Sprzeciwiali się oni ruchowi konstytucyjnemu, który wzywał do stworzenia w Iranie rady *šūrā*. Był to tzw. ruch *mašrūṭa* („konstytucyjny” w języku perskim). Walka między dwiema stronami konfliktu była żarta i bolesna.

Al-Yazdī należał do tych *marāḡi'ów*, którzy podczas wojny brytyjsko-tureckiej wydali *fatwę* stwierdzającą konieczność podjęcia dżihadu przeciwko Brytyjczykom, ale jego stanowisko nie było spójne. Podczas powstania antytureckiego w An-Nadżafie w 1915 roku zajął niejasne stanowisko, podobnie uczynił podczas powstania antybrytyjskiego w An-Nadżafie w roku 1918, jako że próbował ograniczyć swoją rolę pośrednika i odmówił wsparcia powstania stosowną *fatwą*.

Zajął także stanowisko w kwestii brytyjskiego referendum dotyczącego władzy nad Irakiem. W świetle tajnego raportu sporządzonego przez Cywilnego Komisarza Arnolda Wilsona, Al-Yazdī przedstawił

¹⁵ K. Salmān al-Ġabbūrī, *Waṭā'iḡ aṭ-ṭawna al-'irāqīyya āl-kubrā* (Dokumenty wielkiego powstania irackiego), t. 2, Bejrut 2009, s. 17.

mu konieczność wzięcia pod uwagę interesów szyitów, zwłaszcza prostych ludzi, jak również wyraził zgodę na trwanie władzy brytyjskiej w Iraku. Motywował to tym, że miejscowa ludność jest niecywilizowana i z arabskimi urzędnikami nad sobą z pewnością popadłaby w anarchię. Kiedy jednak przybyła do niego grupa Irakijczyków, którzy spirali się co do tego, kto powinien objąć rządy w Iraku, Al-Yazdī zamiast rozstrzygnąć ten spór, wymówił się od wyrażenia swej opinii, mówiąc: „Jestem człowiekiem, który nie zna się na polityce, lecz wiem, co jest prawnie dozwolone, a co jest prawnie zakazane”. Po uporczywym naleganiu powiedział: „wybierzcie to, co jest korzystne dla muzułmanów”¹⁶.

Muḥammad Taqī aš-Širāzī

Kiedy Al-Yazdī stwierdził, że nie jest w żadnej mierze politykiem i nigdy w życiu polityki nie uprawiał, jak również, że boi się czyhających na ścieżce politycznej pułapek, Irakijczycy zaczęli się oglądać za kimś, kto nadawałby się do przewodzenia powstaniu. Šayḥ Muḥammad Taqī aš-Širāzī nie ustępował Al-Yazdīemu sławą i popularnością wśród mas. Aš-Širāzī mieszkał wówczas w Samarrze, zatem ludzie przygotowujący powstanie napisali do jego syna, šayḥa Muḥammada Riḍy, by przedstawił swemu ojcu tę sprawę i – jeśli ten zgodzi się zostać przywódcą – by przeniósł się do An-Nadżafu. Odpowiedź šayḥa była pozytywna i przygotowywał się do przenosin. Potem jednak ludzie planujący powstanie postanowili z różnych powodów siedzibą šayḥa uczynić Karbalę. 23 lutego 1918 roku Aš-Širāzī dotarł do swojej nowej siedziby¹⁷.

Pierwszym krokiem, jaki podjął podczas swojej działalności politycznej, było wydanie słynnej *fatwy*, w której wsparł Ligę Muzułmańską¹⁸. Wystąpił w niej zdecydowanie przeciwko jakemukolwiek działaniu Brytyjczyków w celu wyboru niearabskiego władcy. Wzmocniło to jego pozycję wśród ludzi. Można powiedzieć, że *fatwa* Aš-Širāziego odegrała istotną rolę w rozwoju świadomości politycznej irackich szyitów, jako że umieściła religię i patriotyzm na jednej płaszczyźnie¹⁹.

Następnie wzywający do powstania zbrojnego wykorzystali szyicką pielgrzymkę (*ziyāra*) z 15 ša‘bāna (jedna z największych pielgrzymek

¹⁶ ‘A. āl-Wardī, *op. cit.*, s. 72.

¹⁷ *Ibidem*, s. 62.

¹⁸ Tajne ugrupowanie, założone przez jego syna Muḥammada Riḍā, do którego należało wielu przywódców Karbali.

¹⁹ K. Salmān al-Ġabbūrī, *Waṭā‘iq at-tawra al-‘irāqīyya āl-kubrā* (Dokumenty wielkiego powstania irackiego), t. 2, s. 212.

szyckich do Karbali) do rozpoczęcia rozmów z Aš-Širāzīm o samym powstaniu. Postanowiono zatem wybrać delegację złożoną z czterech, reprezentujących poszczególne plemiona, osób. Delegacja miała się z nim spotkać, zastanowić się nad wspólnym stanowiskiem i uzgodnić następny krok. Kiedy zatem zebrali się, zapadła decyzja o skierowaniu pisma do władz brytyjskich. Miało ono zawierać, wsparte pokojowymi demonstracjami, żądanie przyznania Irakowi całkowitej niepodległości. W razie odmowy miano ogłosić powstanie zbrojne, choć Aš-Širāzī chciał, by ruch pozostał pokojowy. Wyraził obawę, że plemiona nie są w stanie walczyć i że zniszczone zostaną porządek i bezpieczeństwo, zapanuje chaos. Lecz powstańcy zapewnili go, że będą wręcz przeciwnie i zobowiązali się do strzeżenia porządku i bezpieczeństwa. Aš-Širāzī rzekł im zatem: „Jeśli takie są wasze intencje i wasze obietnice, to niech Bóg was wspiera”²⁰.

Imam Aš-Širāzī postanowił wysłać delegację, która miała spotkać się z namiestnikiem w Bagdadzie i zawieźć mu żądanie przyznania Irakowi niepodległości. Lecz namiestnik odmówił spotkania się z delegacją i przyjęcia pisma Aš-Širāziego. W Karbali doszło do zgromadzeń i demonstracji, wygłaszano płomienne przemowy. Działania polityczne zaczęto od wezwania ludzi do przeprowadzenia pokojowych demonstracji w obronie należnych im praw. Wkrótce po tym Brytyjczycy skierowali do Karbali siły wojskowe; te otoczyły ją, wdarły się do miasta i aresztowały mirzę Muḥammada Riḍę, syna Aš-Širāziego, jak i innych. Wydarzyło się to w czerwcu 1920 roku. Wygnano ich na wyspę Haṅḡān w dzisiejszym Iranie, a ówczesnie należącą do podlegającego Brytanii Omanu²¹.

Wygnanie syna Aš-Širāziego wywołało wielkie poruszenie nad środkowym Eufratem i stało się głównym tematem rozmów na posiedzeniach, w salonach, biurach i kawiarniach. Historycy uważają, że powstanie z 1920 roku wybuchło 30 czerwca, czyli tuż po tym, jak w Ar-Rumaytje nad środkowym Eufratem uwięziono za niepłacenie podatków gruntowych przywódcę plemienia Aż-Zawālim, Ša‘lāna Abū āl-Ġūna. Abū āl-Ġūn po starciu z odpowiedzialnym za pobór podatków oficerem, został aresztowany i osadzony w więzieniu w Ad-Dīwāniyyi. Kiedy wieść o tym dotarła do jego brata stryjecznego, wysłał on dziesięć śmiałków z plemienia, zamiast oczekiwanych dziesięciu lirów

²⁰ *Ibidem*, t. 3, s. 81.

²¹ I. al-Ḥaydarī, *Trāḡidiyā Karbalā. Sūsiyūlūḡiyyā āl-ḥiṭāb al-ba‘ī* (Tragedia Karbali. Socjologia retoryki ba‘īstowskiej), Bejrut 1999, s. 422.

kaucji. Zabili oni dwóch pilnujących Abū āl-Ġūna strażników i wyprowadzili go z więzienia, po czym powrócili do swego plemienia. To właśnie wydarzenie było iskrą, która doprowadziła do wybuchu powstania.

Godne odnotowania jest, że plemiona w Ar-Rumaytje przez około dwa tygodnie trwały w osamotnionej walce i żadne inne plemię z nad środkowego Eufratu nie pośpieszyło im z pomocą. Wywołało to wielkie rozgoryczenie u Aš-Širāziego w Karbali i u innych *muġtabidów* w An-Nadżafie. Mówi się, że Aš-Širāzi, kiedy doszły do niego informacje o liczbie zwłok przyniesionych z Ar-Rumayty do An-Nadżafu, wyraził niezadowolenie z obojętności plemion i postanowił, po zasięgnięciu porady swoich towarzyszy, posłać do Wilsona delegację z ofertą wstrzymania walk, w zamian za spełnienie kilku warunków. Wilson odmówił jednak spotkania. Istnieje orzeczenie Aš-Širāziego, w którym dopuścił powstanie zbrojne. Znane było jako „*fatwa* obronna”²². Mimo wagi tej opinii prawnej, nie była ona datowana. Można jednak z dużą dozą prawdopodobieństwa uznać, że Aš-Širāzi wydał tę *fatwę* po nasileniu się walk w Ar-Rumaytje i po próbie negocjacji z Wilsonem. Ta opinia prawna odbiła się szerokim echem w Iraku; była niczym główny filar powstania. Została wsparta przez mówców i *alimów* Karbali²³.

Co więcej, w obliczu tej *fatwy*, wielu *alimów* An-Nadżafu zgromadziło się i postanowiło skierować listy do przywódców plemion nadeufrackich, zwłaszcza zaś do plemion Ar-Rumayty i As-Samāwy, podburzając ich do powstania. Najważniejszymi z osób, które uczestniczyły w tym spotkaniu, byli *šayḥ* ‘Abd al-Karīm al-Ġazā’irī, *šayḥ* Al-Ġawāhirī, *šayḥ* Ḥusayn Kāšif al-Ġitā’, *šayḥ* Riḍā’ Rāḍī, *šayḥ* Ġawwād aš-Šabībī oraz syn *šayḥa* Šariata Al-Išfahānīego. Walki zataczały coraz szersze kręgi, wzrastała liczba walczących i ochotników, a potyczki trwały nieprzerwanie. Do najślawniejszych bitew, w których zwyciężyli powstańcy, należały starcie w regionie Al-‘Āridiyyāt i bitwa pod Ar-Rāranġiyyā²⁴. Aš-Širāzi, mimo podeszłego wieku, przewodził powstaniu ze znacznym zaangażowaniem. Przekazywał na jego rzecz wszelkie docierające do niego środki. Niekiedy wręcz piętrzyły się u niego stosy pieniędzy, które wysyłali mu jego stronnicy. Odmawiał pozostawienia czegokolwiek

²² A. Sa’īd, *Tawrāt al-‘Arab fi āl-qarb al-‘iṣrīn* (Powstania/rewolucje arabskie w XX w.), Kair 1961, s. 131.

²³ F. al-Muzhir al-Fir‘awn, *Al-Ḥaqā’iq an-nāsiḥa fi āt-tawra āl-‘irāqīyya* (Szczere fakty na temat powstania irackiego), Bejrut 1995, s. 196.

²⁴ ‘A. aš-Šahīd al-Yāsirī, *Al-Buṭūla fi āt-tawra al-‘iṣrīniyya* (Bohaterstwo podczas powstania w 1920 r.), Bejrut 2010, s. 162–164.

na własne potrzeby i upierał się przy zawiezieniu wszystkich pieniędzy na front. Stan jego zdrowia załamał się po tym, jak zobaczył liczne pogrzeby poległych na froncie. Był przykuty do łóżka przez kilka dni, zmarł 17 sierpnia 1920 roku. Jego śmierć wywołała wielkie poruszenie, o czym świadczą pochody żałobne i rozejście się pogłosek, że został otruty przez Brytyjczyków²⁵.

Fatḥ Allāh al-Iṣfahānī

Ajatollah Fatḥ Allāh al-Iṣfahānī prowadził działalność polityczną jeszcze przed wybuchem powstania z 1920 roku. Założył bowiem pod koniec 1918 roku w An-Nadżafie muzułmańskie ugrupowanie polityczne pod nazwą Komitet Roboczy (Al-Hay'a al-'Amaliyya). Był, wraz z imamem Aṣ-Ṣirāzīm, odpowiedzialny za skierowanie do amerykańskiego prezydenta Woodrowa Wilsona pisma, w którym domagał się niepodległości Iraku²⁶.

Šayḥ Fatḥ Allāh al-Iṣfahānī próbował na samym początku powstania, w lipcu 1920 roku, mediować w sprawie wstrzymania walk. Wysłał wtedy dwa listy – pierwszy do plemion, w którym domagał się przerwania działań zbrojnych i odstąpienia od wojny z władzami, a drugi do brytyjskiego namiestnika Arnolda Wilsona, w którym żądał wprowadzenia wygnanych i wyrozumiałego traktowania zbuntowanych plemion. Jego wysiłki spełzły jednak na niczym²⁷.

Można powiedzieć, że šayḥ Al-Iṣfahānī popełnił pewne błędy przez brak doświadczenia w zakresie walki zbrojnej, m.in. wydał zgodę na przeprowadzenie rozmów na temat zawarcia rozejmu. Wybrał šayḥów 'Abd al-Karīma al-Ğazā'iriego i Muḥammada Ğawwāda al-Ğawāhiriego, by pełnili funkcję jego reprezentantów na tzw. Kongresie w Kufie, który odbył się 17 lipca 1920 roku. Rozmowy te zaowocowały czterodniowym rozejmem, podczas którego z Abū Šuḥayr w An-Nadżafie, bez obrażeń i strat, wycofał się broniący go brytyjski garnizon, który inaczej kapitulowałby przed Irakijczykami²⁸.

Bezpośrednio po śmierci Aṣ-Ṣirāziego, 17 sierpnia 1920 roku, uzgodniono w An-Nadżafie złożenie przysięgi wierności šayḥowi Fatḥ Allāhowi al-Iṣfahānīemu. Wedle przekazu, rozpoczął on swoją mowę na dziedzińcu mauzoleum 'Alego w An-Nadżafie od znanych słów wy-

²⁵ 'A. al-Wardī, *op. cit.*, s. 300.

²⁶ K. Salmān al-Ğabbūrī, *op. cit.*, s. 222.

²⁷ 'A. al-Wardī, *op. cit.*, s. 237.

²⁸ *Ibidem*, s. 248–255.

powiedzianych przez Abū Bakra Prawdomównego, kiedy zmarł Prorok: „O ludzie, jeśli ktoś z was czcił Muḥammada, to on zmarł. Co zaś do tych, którzy czcili Boga, to jest on żywy i nieśmiertelny”²⁹.

Namiesznik brytyjski w Iraku, Arnold Wilson, wykorzystał moment śmierci Aš-Širāziego i przejścia urzędu *marǧi‘a* w ręce *šayḥa* Faṭḥ Allāha al-Iṣfahāniego. 27 sierpnia 1920 roku podjął próbę przedstawienia temu ostatniemu propozycji zawieszenia broni, lecz otoczenie Al-Iṣfahāniego podzieliło się w tej kwestii, przy czym większość optowała za odmową. Kiedy wieść o odrzuceniu propozycji zawieszenia broni dotarła na fronty bitewne, nastąpił podział walczących na zwolenników i przeciwników tego postanowienia. Koniec końców, uzgodniono sporządzenie protokołu i wszyscy, wraz z *šayḥem* Al-Iṣfahānim, pod nim się podpisali. Wyjaśniali w protokole, że to Brytyjczycy wywołali wojnę. Sporządzono wiele kopii tego dokumentu, by wysłać je do Iranu. Przekazano je tam ambasadom Rosji, Stanów Zjednoczonych, Francji, Holandii, Turcji i Niemiec. *Šayḥ* Mu ammad Riḏā āl-Irwānī został obarczony zadaniem ich dostarczenia³⁰.

Inni szyicy *alimowie*, którzy uczestniczyli w walce z okupantem, to ajatollah *sayyid* Abū āl-Qāsim al-Kāšānī, ajatollah *šayḥ* Ġawwād al-Ġawāhirī, ajatollah *sayyid* Muḥsin al-Ḥakīm, ajatollah *sayyid* ‘Alī ād-Dāmād, ajatollah *sayyid* Muṣṭafā āl-Kāšānī, ajatollah *sayyid* Muḥammad ‘Alī Baḥr al-‘Ulūm, *sayyid* Muḥammad – syn ajatollaha *sayyida* Al-Yazdiego – i ajatollah *šayḥ* Iṣḥāq ar-Raštī oraz mirza Maḥdī al-Āḥwand, *sayyid muǧtahid* Muḥammad Sa‘id al-Ḥabbūbī³¹.

Podsumowując ten okres, należy skonstatować, że Brytyjczycy zdali sobie sprawę z wielkiej roli, jaką odgrywają szyickie szkoły *alimów* (*al-ḥawza āl-‘ilmiyya*) w inspirowaniu mas do stawienia czoła siłom okupacyjnym i z zadziwiającego posłuszeństwa, które plemiona irackie okazywały swoim *alimom*, jak również z wagi tych plemion, zdolnych do wpłynięcia na bieg wydarzeń w Iraku. Z kolei *alimowie* zatrudnieni w szkołach religijnych – a za nimi pozostali Irakijczycy – pojęli, że stawianie czoła okupacji musi się dokonywać zgodnie z dobrze ułożonym planem powstańczym, mającym na celu wyrzucenie sił brytyjskich z Iraku i utworzenie rządu arabskiego, podległego ograniczającej jego kompetencje konstytucji.

²⁹ *Ibidem*, s. 309–310.

³⁰ *Ibidem*, s. 332–338.

³¹ ‘A. al-Ḥalīm ar-Ruḥaymī, *Tārīḥ al-Ḥaraka āl-Islāmiyya fī āl-‘Irāq* (Historia ruchu islamskiego w Iraku), Bejrut 1985, s. 165.

Stanowisko szyickich autorytetów i działalność polityczna po zajęciach

Według wielu badaczy i historyków, jedną z głównych przyczyn powstania było stanowisko szyickich myślicieli. *Muğtahidowie* są autorytetami dla wszystkich wiernych tego wyznania, którzy przyjmują od nich opinie prawne i wyroki religijne. Sądzą oni, że *alimowie* są zastępcami ich imamów, zatem w niczym się im nie sprzeciwiają. Wysiłki szyickich autorytetów rozwijania prawa (*iğtihād*) w zakresie sposobu walki z najeźdźcami i kolonizatorami różniły się od siebie. Niektórzy bowiem, wychodząc z przekonania o własnej słabości w stosunku do wroga, ograniczali tę walkę do wykonywania obowiązków religijnych. Inna grupa sądziła, że islamu nie da się pogodzić z obcym panowaniem, jakiegokolwiek byłyby jego fundamenty, gdyż na muzulmaninie spoczywa obowiązek walki do śmierci w obronie własnej, kiedy napada na niego lub chce nad nim zapanować ciemieżca i kolonizator. Obie te opcje miały swoich zwolenników w Karbali, An-Nadżafie, Al-Kāżimiyyi i Samarrze³².

Szyiccy alimowie – tak Arabowie, jak i Persowie – wyruszyli na czele grup *mudżahedinów* (*muğāhidūn*) zmierzających na pola bitwy pod Aš-Ša‘ibą i gdzie indziej, by walczyć z siłami brytyjskimi. Szyickie przywództwo religijne w Iraku wierzyło, że wyzwolenie tego kraju spod okupacji brytyjskiej było podstawowym warunkiem utworzenia nowej, narodowej³³ władzy. To przekonanie jest potwierdzone przez upór tego przywództwa w realizacji kolejnych etapów niepodległościowej i antybrytyjskiej polityki. Było to widoczne w powstaniu z 1920 roku.

Spółeczne odrzucenie szyickiego wyznania i bojkot szyickiej szkoły prawnej doprowadziły w końcu do obrócenia szyickiej większości mieszkańców w prześladowaną i zmarginalizowaną (na polu politycznym i administracyjnym) mniejszość aż do końca XX wieku. Rządy w latach 20. XX wieku były albo zupełnie pozbawione szyickich ministrów, albo powierzały im drugorzędne teki, by pozorować ich udział we władzy. Spośród pięciu mianowanych w 1921 roku wojewodów (*mutašarrifūn*) ani jeden nie był szyitą, a szyitom powierzono tylko jedno stanowisko kierownika urzędu sądowego spośród dziewięciu mianowanych w tym samym roku³⁴.

³² ‘A. ar-Razzāq al-Hasanī, *At-Tawra al-‘irāqīyya āl-kubrā* (Wielkie powstanie iraackie), Bejrut 2013, s. 80.

³³ Czyli należącej do wszystkich mieszkańców Iraku (a nie do konkretnej grupy etnicznej).

³⁴ ‘A. āl-Wardī, *Dirāsa fī tabī‘at al-muğtama‘ al-‘irāqī* (Studium natury społeczeństwa irackiego), Bejrut 2007, s. 344.

Podsumowanie

Szyizm wciąż zachowuje i wykazuje rewolucyjne tendencje, występując przeciwko uciskowi. Jednak tendencje te dotyczą ograniczonego grona szyickich elit, prześlakniętych przykładem ‘Alego. Elity bowiem zachowały świadomość historyczną i moralną swego wyznania i jego korzeni społecznych. Pamiętają ucisk, który zapanował po śmierci Muḥammada pod panowaniem Kurajszytów (Qurayš). Ci ostatni ponownie zniewolili biednych, wyzwolonych wcześniej przez Proroka i jego rewolucję społeczną i intelektualną. Szyicka odpowiedź zawsze oznaczała dążenie do odzyskania należnego prawa i zaprowadzenia sprawiedliwości tak w znaczeniu boskim, jak i ludzkim, doczesnym. Od śmierci imama ‘Alego szyizm czerpał siły witalne z opozycji wobec władz, chęci osiągnięcia sprawiedliwości i przywrócenia praw³⁵.

Od drugiej dekady XX wieku szkoły *alimów* uczestniczyły w budowaniu świadomości politycznej w Iraku poprzez wsparcie protestów ludowych, wydawanie *fatw* nakazujących dżihad i zakazujących kolaboracji z Brytyjczykami. *Marāḡi* ‘ pod przywództwem *ṣayḡa* Šariata Al-Iṣfahāniego zagrzewali ludność – mimo dysproporcji sił – do walki zbrojnej przeciwko Brytyjczykom w 1920 roku. Następnie domagali się uznania praw swego wyznania. Wzywali do ustanowienia izby reprezentantów i promulgacji konstytucji. W ciągu czterech lat (1919–1923) wydano największą liczbę *fatw* politycznych w Iraku, gdyż *marāḡi* ‘ wykorzystali je jako broń zwróconą przeciwko Brytyjczykom i ich sojusznikom, którzy nie zgadzali się na niepodległość Iraku. Co interesujące, wypowiadający się w czasie powstania z 1920 roku *alimowie* nie byli najważniejszymi *alimami* An-Nadżafu, gdyż najwyższy *marḡi* ‘, *sayyid* Każim al-Yazdī, nie zaakceptował wówczas prowadzenia dżihadu³⁶.

Powstanie z 1920 roku było wyrazem zbiorowego pragnienia wolności mieszkańców przyszłego Iraku. Poprzedziły je inne działania skierowane przeciwko brytyjskiej okupacji, takie jak powstanie w An-Nadżafie. Powstaniu przewodzili przywódcy religijni wszystkich wyznań, zwłaszcza szyicki; wybitną rolę odegrał *sayyid* Aš-Širāzī. We wznieceniu powstania niezwykle istotny był czynnik religijny i plemienny. Ḥan-nā Baṭātū³⁷ i Rašid al-Ḥayyūn³⁸ są zgodni, że powstańcami kierował

³⁵ F. Kamāl Nażmī, *Al-Aslama ās-siyāsiyya fī āl-‘Irāq – ru’ya nafiyya* (Islamizacja polityczna w Iraku – spojrzenie psychologiczne), Bagdad 2014, s. 192.

³⁶ ‘A. āl-Wardī, *Lamaḡāt iḡtimā‘iyya min...*, t. 5, s. 332.

³⁷ H. Batatu, *op. cit.*, s. 42.

³⁸ R. al-Ḥayyūn, *op. cit.*, s. 63.

patriotyzm i troska o ojczyznę. Przyświecało im takie przesłanie: „O człowieku, stawiaj czoła uciskowi, patrząc mu prosto w oczy. Nie żądaj, by ktoś za ciebie przywrócił twoje prawa. Będiesz jedynym przegranym, jeśli się zawahasz, a jedynym zwycięzcą, jeśli przystąpisz do działania”³⁹. W 1932 roku proklamowano niepodległość Iraku, choć Brytyjczycy zachowali tam jeszcze długo swoje wpływy.

³⁹ F. Kamāl Naẓmī, *op. cit.*, s. 206.